

АКТУАЛИЗИРАНЕ НА АВТОРСКОПРАВНАТА ПОЛИТИКА НА БИБЛИОТЕЧНИТЕ И ДРУГИ КУЛТУРНИ ИНСТИТУЦИИ С ОГЛЕД ИЗМЕНЕНИЯТА И ДОПЪЛНЕНИЯТА В ЗАПСП

Таня Тодорова

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: В условията на съвременната информационна среда придобива важно значение постигането на висока авторскоправна компетентност и способност за прилагане на институционална авторскоправна политика от страна на професионалистите, работещи в библиотеките, архивите, музеите и другите културни институции. В тази статия се представя подбор на актуални изменения и допълнения в ЗАПСП до август 2024 г., които имат рефлексия към актуализирането на авторскоправните политики на библиотечните и други културни институции. Обобщени са и възможности за продължаваща професионална квалификация по авторскоправна компетентност.

Ключови думи: авторскоправна политика; библиотеки; културни институции; ЗАПСП; продължаващо обучение

ВЪВЕДЕНИЕ

Променящата се информационна екосистема налага библиотеките, образователните и културните институции да създават и прилагат авторскоправна политика като важен и необходим инструмент, който да внася яснота относно спазването на авторското право и сродните му права по отношение на възникващите въпроси при предоставянето на услуги – традиционни и в онлайн среда. При нейното изработване е необходимо да се познават действащите авторскоправни норми, включително изключенията и ограниченията на авторските права за библиотеките, образователните институции, музеите и архивните учреждения. Това изисква висока авторскоправна компетентност на мениджърите и специалистите на културните и образователните институции (Todorova 2017).

Авторскоправната политика е документ, който предовратява риска пред мениджмънта и институцията от нарушаването на правата на автори и създатели на произведения. Изработването и прилагането ѝ в образователните и културните институции спомага за приложението на три основни функции: еднакъв подход (съответствие); ръководство (да служи за справки) и образование (обучение и информация) (Developing 2012). Насочена е към мениджърите, специалистите и потребителите.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

В тази статия се представя аналитичен подбор на актуални изменения и допълнения в ЗАПСП до август 2024 г., които имат рефлексия към актуализирането на авторскоправните политики на библиотечните и други културни

институции. Приложени са общонаучните методи на анализ (теоретичен и контент) и синтез с цел извличане на релевантна информация с практически и консултативен потенциал за дейността на практиците от информационния и културния сектор.

ИЗКЛЮЧЕНИЯТА И ОГРАНИЧЕНИЯТА В АВТОРСКОТО ПРАВО ЗА БИБЛИОТЕКИТЕ И АРХИВНИТЕ ИНСТИТУЦИИ

С оглед на образователни, научни и изследователски цели, които се постигат чрез изключенията или ограниченията на авторското право, са предвидените случаи на свободно използване в чл. 23, чл. 24, чл. 25, чл. 25а, чл. 26, чл. 70, чл. 71, чл. 93ж и чл. 97 (7) на ЗАПСР Р България от 1993 г., които подкрепят дейности и услуги на библиотеки, учебни заведения, музеи и архивни учреждения (ZAPSP 1993). При т.нар. „свободно използване“ физически или юридически лица могат свободно да използват обект на авторското право по строго регламентирани в закона начини. Случаите на допустимо свободно използване на произведения, без да се търси съгласието на автора за използване на неговото произведение, според новата редакция на ЗАПСР, могат да бъдат разделени на две групи. Първата обхваща случаите на свободно използване без заплащане на възнаграждения (чл. 24), а втората – случаите на свободно използване, но със заплащане на компенсационно възнаграждение (чл. 25). Друга важна особеност на свободното използване на произведения е, че то е допустимо само когато чрез него не се пречи на нормалното използване на произведението и не се увреждат законните интереси на носителя на авторското право (чл. 23). За дейността на библиотечните и другите културни институции важно значение имат новите раздели в глава пета „Свободно използване на произведения“ – „Раздел II. Особени разпоредби за лица с увреждания, които не позволяват четенето на печатни материали“ (Нов – ДВ, бр. 94 от 2018 г.) и „Раздел III. Особени разпоредби за някои видове използване по цифров път на произведения и други обекти на закрила“ (Нов – ДВ, бр. 100 от 2023 г., в сила от 01.12.2023 г.), както и в глава седма „Използване на произведенията“ – „Раздел VIII. Особени правила при използването на осиротели произведения и звукозаписи“ (Нов – ДВ, бр. 14 от 2015 г.), както и допълненията с чл. 26а-л.

ПРЕГЛЕД НА НЯКОИ ИЗМЕНЕНИЯ И ДОПЪЛНЕНИЯ В ЗАПСР ОТ 2023 И 2024 Г., ЗНАЧИМИ ЗА ДЕЙНОСТТА НА КУЛТУРНИТЕ ИНСТИТУЦИИ

Материята, свързана с допустимостта на свободното използване на произведения, е уредена в чл. 23 на ЗАПСР. Свободното използване на произведения е допустимо само в случаите, посочени от закона, при условие че не се пречи на нормалното използване на произведението и не се увреждат законните интереси на носителя на авторското право. С допълнение в сила от 01.12.2023 г. се установява, че всяка договореност, която възпрепятства или ограничава правото на свободно използване, е нищожна, освен ако в закона не е предвидено друго (ЗАПСР, чл. 23 (2)).

Достъп на физически лица до произведения, намиращи се в колекциите на организации по смисъла на чл. 24, т. 9 [отнася се за: общодостъпни библиотеки, учебни или други образователни заведения, музеи и архивни учреждения], се предоставя, при условие че се извършва за научни цели и няма търговски характер. По аналогия същото се прилага и за филмите и другите аудио-визуални произведения (чл. 90) и по отношение на правата на филмовите продуценти (чл. 90 в).

През 2023 г. се изменя и допълва чл. 24 относно *свободното използване без заплащане на възнаграждение* (ЗАПСП, чл. 24 (1), като тук се прилага извадка само на текстовете с актуализации. Без съгласието на носителя на авторското право и без заплащане на възнаграждение са допустими:

▷ използването на цитати от вече разгласени произведения на други лица за цели като критика или обзор при посочване на източника и името на автора, освен ако това е невъзможно; цитирането трябва да съответства на обичайната практика и да е в обем, оправдан от целта (ЗАПСП, чл. 24 (1), 2); използването за целите на карикатурата или пародията, както и за целите на подражаване на характера или стила на друго произведение (2а, нова – ДВ, бр. 100 от 2023 г., в сила от 01.12.2023 г.); случайното включване на произведение в друг материал (2б – нова – ДВ, бр. 100 от 2023 г., в сила от 01.12.2023 г.);

▷ използването с нетърговска цел на части от разгласени произведения или на неголям брой произведения в други произведения в обем, необходим за анализ, коментар или друг вид научно изследване; такова използване е допустимо само за научни и образователни цели при посочване на източника и името на автора, освен ако това е невъзможно (ЗАПСП, чл. 24 (1), 3);

▷ възпроизвеждането, излъчването, предаването и предлагането на електронен достъп от средствата за масово осведомяване на вече разгласени статии по актуални икономически, политически или религиозни теми, в случай че такова използване не е било изрично забранено, при посочване на източника и името на автора, освен ако това е невъзможно (ЗАПСП, чл. 24 (1), 5);

▷ използването на произведения от средствата за масово осведомяване във връзка със съобщаването на актуално събитие, в ограничен обем, оправдан от целите на информацията, при посочване на източника и името на автора, освен ако това е невъзможно (ЗАПСП, чл. 24 (1), 6);

▷ използването на произведения, постоянно изложени на улици, площади и други обществени места, без механично контактено копиране, както и излъчването или предаването им, ако това се извършва с информационна или друга нетърговска цел (ЗАПСП, чл. 24 (1), 7);

▷ публичното представяне и публичното изпълнение на разгласени произведения в учебни или в други образователни заведения, ако не се получават парични постъпления и не се заплащат възнаграждения на участниците в подготовката и реализирането на представянето или изпълнението (ЗАПСП, чл. 24 (1), 8).

По отношение на разрешеното възпроизвеждане на произведенията фор-

мулировката „на вече публикувани произведения“ (ЗАПСП, чл. 24 (9), 9), в сила от 10.01.2006 г.) е изменена на „на разгласени произведения“.

Библиотечно-информационните специалисти и професионалистите в културния сектор трябва да обърнат внимание какви дейности и услуги на културните институции се подкрепят от допълненията в ЗАПСП, влезли в сила от 01.12.2023 г. с новия *„Раздел III. Особени разпоредби за някои видове използване по цифров път на произведения и други обекти на закрила (Нов – ДВ, бр. 100 от 2023 г., в сила от 01.12.2023 г.)“*, в глава пета „Свободно използване на произведения“, и как те разширяват възможностите за свободно използване и за опазване на културното наследство.

Запознаването с материята на новите членове от 26е до 26и относно: автоматизирания анализ на текст и информация; автоматизирания анализ на текст и информация за научни цели; свободното използване в рамките на цифрови и трансгранични преподавателски дейности и свободното използване за опазване на културното наследство (ЗАПСП, чл. 26е-и), трябва да рефлектира върху актуализирането на авторскоправните политики на културните институции.

С цел повишаване на осведомеността тук прилагаме извлечение на основни моменти от новия трети раздел на глава пета „Свободно използване на произведения“.

Автоматизиран анализ на текст и информация

Без съгласието на носителя на правото и без заплащане на възнаграждение при автоматизиран анализ на текст и информация е допустимо използването на произведения и други обекти на закрила от лице, което разполага с правомерен достъп до тях. Използването се извършва по цифров път или в цифрова форма само чрез следните действия, доколкото те са необходими за целите на възпроизвеждането или извличането при автоматизиран анализ на текст и информация: възпроизвеждане на произведения или на части от тях; възпроизвеждане, превеждане, преработване на компютърни програми или внасяне на други изменения в тях; възпроизвеждане, извличане или повторно използване по смисъла на чл. 93в на бази данни или на части от тях (ЗАПСП, чл. 26е (1), (2). Ползвателите имат право да съхраняват резултатите от горепосочените действия, докато това е необходимо за целите на автоматизирания анализ на текст и информация. Носителите на права може да забранят използването на произведения, други обекти на закрила или части от тях при условията на ал. 1 и 2. В случаите на обекти, до които е предоставен електронен достъп, забраната има действие само ако е установена с технически средства, разпознаваеми от софтуера, извършващ автоматизиран анализ (ЗАПСП, чл. 26е (3), (4).

Автоматизиран анализ на текст и информация за научни цели

Разпоредбата на чл. 26ж, ал. 1 гласи, че без съгласието на носителя на правото и без заплащане на възнаграждение при автоматизиран анализ на текст и информация е допустимо използване на произведения и други обекти на за-

крила от лице, което разполага с правомерен достъп до тях, за провеждането на научни изследвания. Използването по ал. 1 се извършва по цифров път или в цифрова форма само чрез следните действия, доколкото те са необходими за целите на възпроизвеждането или извличането при автоматизиран анализ на текст и информация: възпроизвеждане на произведения или на части от тях; възпроизвеждане, извличане или повторно използване по смисъла на чл. 93в на бази данни или на части от тях (ЗАПСП, чл. 26ж (2), т. 1 и 2). В ал. 3 законодателят дава физическите и юридическите лица, за които се отнасят разпоредбите на ал. 1 и 2:

1. университети и техните библиотеки;
2. научни и изследователски институти, както и болници, които провеждат научни изследвания;
3. общодостъпни библиотеки, музеи и архивни учреждения;
4. институции, съхраняващи филмово или звукозаписно наследство съгласно Закона за националния архивен фонд;
5. организации, чиято основна дейност е извършването на научни изследвания или провеждането на образователни дейности, включващи научни изследвания, както и обединения, включващи такива организации, при условие че тези организации или техните обединения:
 - а) извършват дейност с нестопанска цел в обществена полза, или
 - б) реинвестират всички печалби от дейността си в провежданите от тях научни изследвания, или
 - в) действат в обществен интерес, признат от държава членка, включително ако са финансирани с публични средства или чрез публично-частни партньорства.

Свободно използване в рамките на цифрови и трансгранични преподавателски дейности

Свободното използване на произведения и други обекти на закрила по цифров път или в цифрова форма е допустимо без съгласието на носителя на правото и без заплащане на възнаграждение от образователни институции за илюстриране при обучение в обем, оправдан за постигане на неговата нетърговска цел, при условие че използването се осъществява:

1. под контрола и отговорността на образователната институция – в нейните помещения, в помещения на трети лица или посредством сигурна електронна среда, достъпна единствено за съответните обучители и обучавани, независимо дали те се намират в същата, или в друга държава, и
2. при посочване на източника и името на правоносителя, освен ако това е невъзможно (ЗАПСП, чл. 26з (1), т. 1 и 2).

Използването на произведения или на части от тях се извършва чрез възпроизвеждане, излъчване, предаване, препредаване или предлагане на електронен достъп, а при компютърните програми се извършва чрез възпроизвеждане, разпространение, превеждане, преработване или внасяне на други измене-

ния в тях (ЗАПСП, чл. 26з (2), (3). Използването по този член на бази данни или части от тях се извършва чрез: възпроизвеждане, публично представяне, излъчване, предаване, препредаване или предоставяне на електронен достъп; превеждане на друг език, преработка или синхронизация; възпроизвеждане, публично представяне, излъчване, предаване, препредаване или предлагане на електронен достъп, както и разпространение на резултатите от действията по т. 2; извличане или повторно използване по смисъла на чл. 93в (ЗАПСП, чл. 26з (4), т. 1 – 4). В ал. 5 се постановява, че използването по ал. 1 чрез извършване на действията по ал. 2 – 4 е допустимо само доколкото тези действия са необходими за целите на илюстрирането при обучение. Разпоредбите на чл. 26з се отнасят за следните образователни институции:

- ▷ институции в системата на предучилищното и училищното образование;
- ▷ институции, вписани в регистрите, поддържани по реда на Закона за професионалното образование и обучение;
- ▷ висши училища, създадени в съответствие със Закона за висшето образование.

Но не се отнасят за нотни материали, музикални партитури, както и за произведения и други обекти на закрила, предназначени предимно за използване при обучение, ако ползвателят може да се снабди с необходимото разрешение след полагане на разумни усилия (ЗАПСП, чл. 26з (6), (7).

Свободно използване за опазване на културното наследство

Допустимо е без съгласието на носителя на правото и без заплащане на възнаграждение използването на произведения и други обекти на закрила от или под контрола и отговорността на общодостъпни библиотеки, учебни или други образователни заведения, музеи, архивни учреждения и институции, съхраняващи филмово или звукозаписно наследство съгласно Закона за националния архивен фонд (ЗАПСП, чл. 26з (1). Използването се извършва по цифров път или в цифрова форма, доколкото е необходимо за опазването и съхранението на обекти на закрила от постоянния архивен фонд или намиращи се постоянно в колекциите на съответната организация, ако не служи за търговски цели и се осъществява чрез следните действия:

1. възпроизвеждане на произведения или на части от тях;
2. възпроизвеждане, извличане или повторно използване по смисъла на чл. 93в на бази данни или на части от тях (ЗАПСП, чл. 26и (2), т. 1 и 2).

Разпоредбите на чл. 26к се консултират за допълване на осведомеността относно свободното ползване по този раздел. Разпоредбите на чл. 26е – 26и не засягат прилагането на чл. 24 и не се ограничават от него. Всяка договореност, която възпрепятства или ограничава правото на свободно използване по чл. 26ж – 26и, е нищожна (ЗАПСП, чл. 26л).

Във връзка с горесцитираните нови моменти е допълнена и материята относно **обвързването на свободното използване със запазването на техническите средства за защита**. Използването на произведения по чл. 24, ал. 1 и чл.

25, ал. 1 не може да се извършва по начин, който е съпроводен с премахване, повреда, унищожаване или разстройване на технически средства за защита, без съгласието на носителя на авторското право (ЗАПСП, чл. 25а (1). Ползватели, които искат да се възползват от разпоредбите на чл. 24, ал. 1, т. 3, 6, 9, 10, 12 и 13, чл. 25, ал. 1, чл. 26а и 26б, чл. 26е, 26ж, 26з и 26и, за произведения, които имат законно право да използват, но са възпрепятствани от технически средства за защита, могат да поискат от носителя на правото да им осигури съответния достъп в оправдана от целта степен. Първото изречение не се прилага в случаите, когато произведения са станали по договорен път достъпни за неограничен брой лица по начин, позволяващ този достъп да бъде осъществен от място и по време, индивидуално избрани от всеки от тях (ЗАПСП, чл. 25а (2) – нов).

ДИСКУСИЯ

Специалистите от библиотечно-информационния и културен сектор е необходимо да бъдат текущо осведомени по авторскоправната материя, за да подпомагат потребителите да намират и използват произведенията ефективно и да ги предпазват от нарушения. За всяко ниво на професионалната си квалификация те имат възможност да използват разнообразен набор от форми за обучение: самообразование; наставничество между служителите в институцията; ротация на работни позиции; формално обучение в образователна организация; курсове и сертифициращи семинари; тематични уъркшопове; лекции, семинари, онлайн курсове и наръчници; въпросници с често задавани въпроси и техните отговори (FAQ's); платформи за дистанционно обучение; конференции, сесии и други възможности, предлагани от университети, колежи, библиотечни асоциации, библиотеки и др.под. (Todorova 2017).

В нашата страна функционират Центърът за продължаващо обучение на библиотекари към Българската библиотечно-информационна асоциация (ББИА), Центърът за професионално обучение към УниБИТ и др. За текуща осведоменост българските професионалисти могат да ползват ресурсите и професионалните консултации, предоставяни от страна на националните (ББИА и Българския информационен консорциум) и международни (ИФЛА, eIFL, ЕБЛИДА, ЛИБЕР) асоциации.

На обучителите по авторскоправна грамотност за професионалисти препоръчваме запознаване с игрово базирания подход, предложен от Дж. Секер и К. Морисън (Secker, Morrison 2016). Играта на карти „Авторско право“ (Copyright the Card Game) е част от методиката на кратък полудневен образователен курс, предназначен за представители на академическата общност и/или библиотечно-информационни специалисти. Обучението съчетава запознаване чрез презентации с теоретичен материал и последващо осмисляне на практическото приложение на придобитите знания чрез игровия метод.

Информационните специалисти трябва да припознават необходимостта от ученето през целия живот и да поддържат релевантни своите знания и умения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В условията на съвременната информационна среда придобива важно значение постигането на висока авторскоправна компетентност и способност за прилагане на институционална авторскоправна политика от страна на професионалистите, работещи в библиотеките, архивите, музеите и другите културни институции. Авторскоправната политика трябва да се ревизира и актуализира регулярно в съответствие с промените в нормативно-законодателната уредба.

ЛИТЕРАТУРА

ЗАПСП – Закон за авторското право и сродните му права. *Държавен вестник*, бр. 56, 1993; посл. изм. ДВ, бр. 70 от 20 август 2024 г.

ТОДОРОВА, Т., 2017. *Авторскоправна компетентност и културни институции*. София: За буквите – О писменехъ.

DEVELOPING a Library Copyright Policy – An eIFL Guide [online], 2012. [viewed 09 January 2025]. Available from: <<http://www.eifl.net/resources>>.

SECKER, J.; MORRISON, C., 2016. *Copyright and E-learning: A guide for practitioners*. 2. ed. London, Facet publishing.

REFERENCES

ZAPSP – Zakon za avtorskotopravo i srodnite mu prava. *Durzaven vestnik*, br. 56, 1993; posl. izm. DV, br. 70 ot 20 Avgust 2024 g.

TODOROVA, T., 2017. *Avtorskopravna kompetentnost i kulturni institucii*. Sofia: Za bukвите – O pismeneh.

DEVELOPING a Library Copyright Policy – An eIFL Guide [online], 2012. [viewed 09 January 2025]. Available from: <<http://www.eifl.net/resources>>.

SECKER, J.; MORRISON, C., 2016. *Copyright and E-learning: A guide for practitioners*. 2. ed. London, Facet publishing.

**UPDATE OF THE COPYRIGHT POLICY OF LIBRARIES
AND OTHER CULTURAL INSTITUTIONS WITH REGARD
TO THE AMENDMENTS AND ADDITIONS TO THE
COPYRIGHT AND RELATED RIGHTS LAW**

Abstract: *In the conditions of the modern information environment, it is of great importance to achieve high copyright competence and the ability to implement institutional copyright policy by professionals working in libraries, archives, museums and other cultural institutions. This article presents a selection of current amendments and additions to the Copyright and Related Rights Law until August 2024, which have a reflection on the updating of copyright policies of library and other cultural institutions. Opportunities for continuing professional qualification in copyright competence are also summarized.*

Keywords: *copyright policy; libraries; cultural institutions; Copyright and Related Rights Law; lifelong learning*

Prof. DSc Tania Todorova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5981-8681>

University of Library Studies and Information Technologies
Sofia, Bulgaria

E-mail: t.todorova@unibit.bg